

УДК 338.08 (075.8)

Стришенець Микола,
доктор історичних наук, професор,
м. Луцьк,
e-mail: pavlova.olena@eenu.edu.ua

Павлова Олена,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-8696-5641
e-mail: pavlova.olena@eenu.edu.ua

Павлов Костянтин,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlov.kostiantyn@eenu.edu

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-22-31>

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПОГЛЯДИ Г. С. СКОВОРОДИ

У статті здійснено аналіз праць Г. С. Сковороди, в яких висвітлюються питання господарського та суспільного розвитку переважно Слобідської України. З'ясовано його погляди щодо економіки, досліджено зміст концепції “споріднена” праця, котра розглядається мислителем як важливий засіб досягнення благополуччя і щастя кожною людиною.

У вченні Г. С. Сковороди відбився протест українського народу проти пригнічення та несправедливості, показано настрої трудових мас, моральна чистота їх прагнень. Його твори пройняті пафосом критики несправедливості, вад українського суспільства ХУІІІ ст. Безкомпромісність Григорія Савича, його послідовність у відстоюванні своїх переконань, життєве кредо служать прикладом для нащадків.

Ключові слова: економічні погляди, Г. С. Сковорода, господарство, розвиток, суспільство, тенденція.

Стришенець Николай,
доктор исторических наук, профессор,
г. Луцк

Павлова Елена,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

Павлов Костянтин,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Г. С. СКОВОРОДЫ

Анализируются работы Г. С. Сковороды, в которых рассматривается хозяйственное развитие преимущественно Слободской Украины ХУІІІ века. Показывается утверждение феодально- крепостнического

строя, усиление эксплуатации крестьян и горожан. Стремление людей к справедливому распределению материальных и социальных благ оборачивалось еще большим угнетением. Г. С. Сковорода выступает против порабощения народа, подвергает критике общественный строй. Причину бед и страданий народа видит у несправедливого распределении продуктов труда и моральном опустошении.

Разрабатывает учение, получившее название “сродный” труд. Сущность его состоит в том, что труд должен выступать внутренней потребностью человека и приносить ему наслаждение. Человек может познать свою природу, свои склонности к определенному виду деятельности.

Ключевые слова: экономические взгляды, Г. С. Сковорода, хозяйство, развитие, общество, тенденции.

**Strishenez Nicholas,
Ph. D. in Historical, Professor,
Lutsk**

**Pavlova Elena,
Ph. D. in Economics, Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk**

**Pavlov Constantine,
Ph. D. in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk**

SOCIO-ECONOMIC VIEWS OF G. S. SKOVORODA

Introduction. The article analyzes the works of G. S. Skovoroda, which highlights issues of economic and social development of predominantly Sloboda Ukraine. His views on economics have been elucidated, the meaning of the concept of "related" work has been explored, which is considered by the thinker as an important means of achieving the well-being and happiness of every person.

The vision of G. S. Skovoroda to build a future, just society where good and prosperity will reign is revealed.

The purpose of the article. The purpose of the study is to study the socio-economic views of GS Skovoroda, to clarify their content.

According to the purpose of the research the following tasks are outlined: stages of formation of economic views; the concept of "related" labor as the basis of life and its limitations; ways to build a just and happy society.

Results. A society where each person realizes his natural endowments in kindred labor and enjoys it can be brought to life through education and self-discovery that serves as a universal vehicle for moral restructuring of the world. Material relations and relationships between people are governed by the observance of moral principles. The basis of morality and justice is related work, which is beneficial to society as a whole. The very process of its implementation is enjoyable.

Conclusions. The economic views of GS Skovoroda were formed together with the outlook, with an understanding of social processes, the search for ways to solve their challenges, explaining the meaning of human life and ways to obtain happiness. The statements were made more concrete, and the interpretation, which was a heuristic means of obtaining new conclusions, was deepening.

In the 60s of the 18th century. GS Skovoroda is mainly interested in the issues of moral principles of practical human behavior, believes that the forces of good, which resist evil, are in the man himself and given to him by nature. They need to be known, opened and put into action. To overcome evil, you must lead a lifestyle worthy of man.

The unity of good and beauty is the source of human happiness. Beauty is organically associated with kindness.

Key words: economic views, GS Skovoroda, “related” labor, economy, development, society, tendency, Slobidska Ukraine.

Постановка проблеми та її значення. Григорій Савич Сковорода - видатний поет, письменник, філософ, оригінальний мислитель, котрий виражав ідеї гуманізму та селянського просвітництва. І.

Я.Франко писав, що у його творах відбилися "... нові ідеї європейської філософії і етики; ті самі ідеї рівності людей, простота їх натуральних взаємин, котрі у Франції проповідував Руссо" [27, с. 125].

Пристрастна думка Г. С. Сковороди не мирилася з несправедливістю, таврувала можновладців, які з небаченою наполегливістю прагнули до наживи і збагачення. Світ зла у мислителя конкретизований. Його носіями він вважав поміщиків, чиновників, здириків та ін. представників панівних верств суспільства.

Г. С. Сковорода унікав всього того, що могло б пригнітити дух людини, її устремління до волі та свободи. Впродовж всього життя проводив незалежний спосіб життя, не спокушувався на багатство і славу. Відмовився прийняти чернецтво, хоча йому пропонували високий церковний сан та посаду, залишився з народом, став виразником їхніх прагнень, сподівань на щастя і свободу.

У вченні Г. С. Сковороди відбився протест українського народу проти пригнічення та несправедливості, показано настрої трудових мас, моральна чистота їх прагнень. Його твори пройняті пафосом критики несправедливості, вад українського суспільства ХУІІІ ст. Безкомпромісність Григорія Савича, його послідовність у відстоюванні своїх переконань, життєве кредо служать прикладом для нащадків.

У свідомості сучасників Г. С. Сковорода виступає, насамперед, як вільнодумний філософ, мандрівний мислитель, у якого висока освіченість поєднувалася із мудрістю. Його ім'я займає почесне місце серед видатних діячів минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення творчої спадщини Г. С. Сковороди розпочалося з публікацією його творів. При житті вони не публікувалися, хоча і набули популярності. В рукописному вигляді поширювалися серед кобзарів та лірників [15, с. 147].

Друком почали з'являтися після смерті мислителя. Вперше серйозно над збиранням і описом його творчої спадщини почав займатися М. І. Антоновський [7]. В 1798 році він опублікував збірник "Наркис" з кількома його роботами. Пізніше (1861 р.) І. Т. Лисенков надрукував вибрані твори Г. С. Сковороди з назвою: "Сочинения в стихах и прозе Григория Савича Сковороды. С его портретом и почерком его руки" [7]. Перше наукове видання творів Г. С. Сковороди здійснив (1894 р.) харківський проф. Д. І. Багалій [12]. В.Д.Бонч – Бруєвич запланував видати зібрання творів у двох томах. Проте опублікував лише один том [2].

Паралельно з публікацією творів Г. С. Сковороди відбувалося їхнє вивчення, дослідження світогляду мислителя. З'являються нечисленні розвідки. Серед них виділяється праця І. Я. Франка, яка визначає місце Г. С. Сковороди в історії української культури. Г. С. Сковорода, на його думку, відіграв "...вельми помітну роль в історії розвою українського народу, мабуть, чи не найзамітнішу з усіх діячів наших ХУІІІ віку [28, с. 79]. Проте більшість дослідників цікавилася не стільки змістом творів Г. С. Сковороди, скільки самою його легендарною постаттю.

З підготовкою до відзначення 250 – річчя від дня народження (1972 р.) Г. С. Сковороди посилилася увага до видання його творів та їх вивчення [13; 14]. Було здійснене нове, доповнене наукове видання творів у двох томах. Так як праці Григорія Савича є пам'яткою української старокнижної мови ХУІІІ ст., які увібрали в себе елементи старослов'янської, російської та живої української мови Слобідської України, максимально збережено мовностилістичну своєрідність [10]. Зберігаючи основні принципи відтворення тексту та керуючись прагненням зробити його доступним для широкого кола читачів, зроблені певні зміни в орфографії та пунктуації відповідно до сучасного правопису [16; 17]. Вірші, пісні, байки, епіграми, листи, написані латинською мовою, подаються в перекладі на українську [9]. Виняток зроблено лише деяким творам, написаним переважно двома мовами (латинською і українською).

Діалоги та притчі друкуються повністю, тільки окремі з них - у фрагментах. В діалогічних творах часто зустрічаються репліки, вступні слова, роздуми, розмірковування, котрі виражають погляди Г. С. Сковороди, відображають мотиви його душевного занепокоєння. Це своєрідні монологи, позначені емоційним пафосом.

Інтерес представляють також і листи як цінне джерело для з'ясування економічних поглядів мислителя, його ставлення до суспільства. Серед адресатів - Я. І. Долганський, художник з міста Острогожська, С. М. Курдюмов, харківський купець, Я. П. Правицький, учень Харківського колегіуму, згодом священик з села Бабаї на Харківщині, Є. Є. Урюпін, харківський купець третьої

гільдії та ін. Перше місце, за кількістю листів, посідає М. І. Ковалинський, учень Харківського колегіуму, пізніше вихователь дітей гетьмана України К. Г. Розумовського [9, с. 67].

Листи різні за змістом: ділові, офіційні, повчальні, написані віршами, прозою, латинською чи українською мовами. Вони адресовані людям різного соціального становища: учні, вчителі, купці, поміщики, священники [15, с. 47].

Зусиллями радянських вчених, переважно, філологів, філософів та істориків, з позицій марксистсько-ленінської методології, було розглянуто ідейно - теоретичне багатство творів Г. С. Сковороди, визначено його місце в літературному і філософському рухах України ХУІІІ ст. Разом з тим слід підкреслити, що питання економіки, підняті у творах мислителя, зокрема можливість людини утвердити себе у "спорідненій" праці, яку він вважав важливим засобом досягнення щастя, не знайшли достатнього висвітлення у публікаціях як радянського періоду історії України, так і в період уже незалежності. Хоча останнім часом і з'явилося декілька навчальних підручників і посібників, але економічні погляди мислителя розглядаються, переважно, побіжно, у контексті загального господарського розвитку [3; 6; 26]. Внесок безпосередньо Григорія Савича невизначено. Отже, до останнього часу економічні погляди Г. С. Сковороди не знайшли всебічного висвітлення на сторінках публікацій різного характеру.

Постановка завдання. Тому метою дослідження є вивчення суспільно-економічних поглядів Г. С. Сковороди, з'ясування їх змісту.

Відповідно до мети дослідження окреслено такі завдання: етапи формування економічних поглядів; концепція "спорідненої" праці як основи життя та її обмеженість; шляхи побудови справедливого і щасливого суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Григорій Савич Сковорода - видатний представник суспільної думки України ХУІІІ ст. народився 3 грудня 1722 року у селі Чернухи на Полтавщині в сім'ї незаможного козака. Отримавши домашню освіту, в 1734 році поступає на навчання до Києво-Могилянської академії. Як одного з найкращого студента і співака академії в 1741 році запрошують до придворної капели імператриці Єлизавети Петрівни у Петербург [1, с. 195]. Пробувши тут три роки, в 1744 році повертається до академії для продовження навчання. Через рік (1745 р.), у складі місії генерала І. Вишневецького, виїздить до Угорщини. Крім названої країни відвідує ще Австрію, Польщу і Чехію. Повернувшись в Україну (1751 р.) викладає поезію в Переяславській семінарії. На заняттях висловлює думки, котрі суперечили офіційно - догматичному погляду на поезію. Єпископу Н. Срібницькому заявив: "Одна справа пастуша сопілка, інша - пастирський жезл". Це суперечило ортодоксальній церковній ідеології і Г. С. Сковороду звільняють із навчального закладу.

За рекомендацією митрополита Т. Щербацького в 1753 році влаштовується працювати домашнім учителем сина багатого поміщика С. Томари, але не бажаючи терпіти образи, через невеликий проміжок часу залишає родину поміщика і здійснює мандрівку до Москви. Майже рік проводить у Троїце - Сергіївській лаврі, працює у її бібліотеці, поповнюючи свої знання [8, с. 62]. Повернувшись в Україну, працює домашнім учителем дітей заможних родин у поміщицькому маєтку, розташованому в селі Ковраї. Тут він мешкає до 1758 року, потім переходить на роботу до Харківського колегіуму, де викладає поезію, грецьку мову та курс синтаксису. Через вільнодумство, розбіжності у поглядах на мораль та поезію Г. С. Сковороду звільняють з колегіуму. В 1768 році він влаштовується викладачем етики у додаткових класах названого колегіуму. У курсі лекцій з "Християнського добронравія" тобто етики, відповідно до власних морально-етичних і педагогічних принципів просвітницької концепції, подавав тлумачення десяти божих заповідей, котрі відрізнялися від ортодоксальних поглядів. Церковники визнали лекції такими, що шкодять церковним догмам. Лекції були заборонені, а самого Г. С. Сковороду звільняють з посади викладача додаткових класів при Харківському колегіумі [15, с. 49].

Останні 25 років життя Г. С. Сковорода проводить у мандрах по Слобожанщині. Це був період, коли на Слобожанщині і в Україні в цілому остаточно утверджувалися кріпосницькі відносини. Катерина ІІ ліквідує Запорізьку Січ. Трудове козацтво втрачає свободу і потрапляє у кріпосницьку залежність.

Г. С. Сковорода бачив, що прагнення людей праці до справедливого розподілу матеріальних і соціальних благ обертається ще більшим посиленням гноблення. Зростає несправедливість, злочинність, занепадають духовні цінності. Головне джерело нещастя і страждань людей,

невдоволення долею вбачає у несправедливому розподілі результатів праці та моральній спустошеності. Мислитель виступає проти поневолення людини, наруги над її гідністю, розробляє вчення, де вістря критики суспільних відносин та боротьби за їх перебудову переноситься у сферу моралі. Приходить до висновку, що своє щастя людина може знайти тільки у “спорідненій” праці.

Безпосереднє знайомство з умовами праці та життям простих людей, суспільними порядками давало Г. С. Сковороді багатий матеріал для творчості, розвитку його таланту. Цьому сприяла й освіта, здобута в Києво-Могилянській академії, де він мав можливість ознайомитися з найважливішими ідеями і традиціями західноєвропейського просвітництва, зокрема з вірою у всемогутність людського розуму, в неминучість торжества правди і справедливості. Крім того, в процесі самоосвіти Г.С.Сковорода багато надолужив того, чого не отримав в академії. Не аби яку роль в цьому відіграла і його філософська вдача, розуміння філософії як науки життя [4, с. 26]. Не випадково саме у цей час і були написані основні його твори, діалоги, притчі, трактати.

Помер Григорій Савович Сковорода 9 листопада 1794 року у селі Іванівці (нині Сковородинівка Золочівського району) на Харківщині. Перед смертю заповів написати на пам’ятнику такі слова: “Світ ловив мене та не впіймав” [5, с. 239; 15, с. 5]. Втечу від світу не слід розглядати як проповідь безсилля, відмову від боротьби зі злом, а як несправедливе суспільство, котре намагалося втягнути Г. С. Сковороду у свої тенети. Він не перейшов на бік панівних верств суспільства, у залишився з народом, ставши виразником його прагнення до щастя.

Основу творчої спадщини Г. С. Сковорода складають два збірники: віршований “Сад божественных песней прозябший из зерн священнаго писанія” і прозовий “Басни Харьковскія” [15, с. 34-60, 86-112]. Вірші та пісні першого збірника супроводжуються епіграфами з Біблії, багатьма примітками, коментарями, котрі подають додаткову інформацію до змісту [29, с. 72]. Так, у пісні “Всякому городу нрав и права” поміщено епіграф з одного із творів староримського мислителя Горація. Найбільш рання пісня датована 1757 роком, а найпізніша 1785 р. Пісні писалися з різних приводів. В окрему збірку об’єднані були пізніше, очевидно, біля 1758 р.

У першій пісні збірника “Сад божественных песней...” розкривається настрій Г. С. Сковороди, бажання йти шляхом, до якого він відчуває покликання. Найбільшим джерелом душевної насолоди визначається чисте сумління, що уособлює життя у злагоді з природою. Прославляє вільну людину, якій підвладне все: “вседержитель воздвиг чада не в рабство, а в свободу. Не мешают... ни горы, ни реки, ни моря, ни пустыни. Провидит отдаленное, прозирает сокровенное, заглядывает в прежде бывалое, проникает в будущее...” [6, с. 44].

У пісні, присвяченій гетьману Б. Хмельницькому, звучать мотиви вільності, духовної свободи, котра є найбільшою цінністю людського життя. “Вольность” Г. С. Сковорода цінує вище “злата”, “батьком вольности” називає “героя Богдана” [17, с. 91].

Життя міста розкривається в пісні “Всякому городу нрав и права” [15, с. 40]. Розпочинається пісня словами старовинного прислів’я “Що не город, то нором, що не голова, то розум”. Г. С. Сковорода зазначає, що “Всякому голову мучит свой дур. А мне одна только в свете дума, как бы умерети мне не без ума” [15, с. 41]. Далі розкриваються яскраві картини міського життя та образи панів, підпанків, злодіїв, шахраїв тощо. Тут і купець Федько, котрий “при аршине все лжет”, лихвар, що мріє про великі проценти, пани, які будують великі палаци, “стягивают” (скуповують) землі та ін., здійснюють полювання із собаками, займаються “амурними” справами, п’яними оргіями та ін. Не пропустив мислитель і юриста - кручкотворця, котрий тлумачить право на свій лад, збагачується на хабарях [15, с. 40]. Своє ставлення до існуючого ладу як осередка зла Г. С. Сковорода визначає в 12-тій пісні збірника. Він критикує суспільний лад, підкреслює, що не бажає “за барабаном йти пленять города” або “штатским саном пугать мелочных чинов”.

Осудом суспільного зла пройнята пісня “Оставь, о дух мой, вскорь все земляным места”. Григорій Савич пише: “Кинь весь мир сей прескверный. Он-то вточь есть темный ад. Пусть летит, невеж враг черный та в горный развесьит град. О, сколь великим весельем довольствуются знатные и достаток имеющие в свете персонь... а мы, беднячье, достатков не имущие, как бы от крупниц с столов их падающих питаемся” [20, с. 324]. Рятівним способом запобіганню зла мудрець вважає самопізнання, втілення якого позбавить людей суспільних вад і пороків. Коли людина відмовиться від злого на користь добра, то відкриється шлях до щастя. Щастя є внутрішній стан людської душі, “душевная крепость”. Категорично заперечував уявлення про щастя багатіїв, які ведуть

паразитичний спосіб життя за рахунок “беднячя”. Щастя, за твердженням Григорія Савича, не пов’язане з багатством, маєтками, великими площами земель. Захоплення золотом і багатством не приносить щастя. Часто стає навіть причиною нещастя. Він пише: “... бог одарил Вас (панов) грунтами, но вдруг может то пропасть, а мой жребий с голяками, но бог мудрости дал часть” [15, с. 53].

Людське життя, на думку Г. С. Сковороди, цінне не тривалістю, а чесністю. “Чиста совість” - основа справді людського життя. “Лучше час честно прожить, неж скверно целый день”. Висловлює презирство до лестоців, закликає ніколи не заздрити іншим ні в чому. “Нищета мне есть приятель - давно мы с нею сваты” [15, с. 42].

Збірник “Басни Харьковскія” складаються з 30 байок [15, с. 86-112]. Перші 15 байок написані в кінці 60-х років ХУІІІ ст., коли Г. С. Сковорода залишив Харківський колегіум. Про це чітко зазначається в листі до П. Ф. Панкова: “В седьмом десятке нынешняго века устав от учительской должности и уединясь в лежащих около Харькова лесах, полях, садах, селах, деревнях и пчельниках” [15, с. 48], решта 15 байок були написані впродовж 1769 - 1774 рр. у селі Бабаї.

Для Г. С. Сковороди байка - це символ і алегорія, котрі дають простір для роздумів, моралізаторства і мудрої поведінки у різних життєвих обставинах. Байка, на його думку, це “мудрая игрушка”, яка має в собі “силу” [3, с. 31].

У байках оспівується любов, дружба, розум, позитивні людські якості. Справжня цінність людини визначається не зовнішністю, одягом, багатством, походженням, титулами, чинами, а внутрішніми рисами. Це - розум, чесність, працьовитість та ін. У байці “Оленица и кабан” висміюються кабани, що хочуть записатися в кабани і мріють лише про титули. Г. С. Сковорода їдко висміює панство, котре мріяло тільки про чини, титули, не розуміючи того, що вони їм “совсем не сродное” [19, с. 127]. Критикуються чиновники тогочасного суспільства, їхнє нестримне прагнення до багатства, показується ненадійність багатства. Г. С. Сковорода нагадує, що “многое множество богачей всякий день преобразуется в нищину”. Дуже цікава в цьому розумінні байка “Жабы”. Тут говориться, що прагнення до нагромадження багатства, гонитва за славою, чинами пов’язане з небезпеками і хлопотами. Григорій Савич пише: “Всякое изобилие может оскудеть и высохнут как озеро, а честное ремесло есть неоскудевающий родник не изобильного, но безопасного пропитания” [15, с. 95; 18, с. 116]. Він робить підсумок, що багатство не приносить справжнього щастя, а приводить лише до втрати людської внутрішньої свободи.

Г. С. Сковорода піддає різкій критиці станомо - кріпосницький лад, поміщицько- державний апарат влади тогочасного суспільства, порівнює правителів із вовками, котрі правлять у вівчарні, їдко висміює чиновників за паразитизм і домагання багатства. Показує поведінку панівних верств суспільства, їхнє неробство, жадібність, лицемірство, лукавство. Він пише, що це: “Серебролюбивы, честолюбивы, сластолюбивы, ласкатели, сводники, немилосердны, непримирительны, радующиеся злом соседским, полагающих в прибылях благочестье, целующие всяк день заповеди господни и за алтын оные продающиеся” [25, с. 72]. “Славолюбие многих поволокло в стать, совсем природе их противную” [15, с. 94].

З неповагою мислитель пише про мораль золотолюбців, показує їхню внутрішню спустошеність. Образно це подано в пісні, котру наспівує багач, мандруючи: “Пусть я во свете скверен, но был бы только богат, днесь не в моду совесть, но злато идет в лад. Как нажил, не спросят, только б жирный был грош. Сколь богат, столь всем брат и честен и пригож, что у нас бесчестно в мире? Кошель пустой” [25, с. 70]. Впадає в очі багатство мови, багатогранність негативних рис, якими наділяє чиновників Г. С. Сковорода.

У творі “Беседа нареченная двое” сучасне йому суспільство називає “життєйським морем”. Це натовп, що бриде і складається з бідних і багатих, зграї “честолюбцов”, “сластолюбцов”, шлях яких супроводжується “пищанием и ржанием”, “свистом”, “конским топотом”, “восклицанием торжествующих и поваренными запахами, гаром и курением” [25, с. 72]. Висвітлюючи негаразди “життєйського моря”, Г. С. Сковорода, як справжній мореплавець, котрий тривалий час плавав серед розбурханих хвиль, сказав: “Пловущи на море мира сего, ее вижу, издалеча землю святую. О сладчайший, желанный край” [23, с. 96].

Соціальне розшарування суспільства мислитель пояснює причиною порушення природних законів. У творі “Брань архистратыга Михаила со сатаною”, говорячи про подорожнього,

підкреслює, що його шлях зі сходу пролягає не в світлу південну країну, а закінчується “во мраке полунощном”. Небесні сили дивляться на подорожнього “с уныньем и милосердствую о нем возгласили: О бедный страдалец! Сей есть сребролюбец. Боже мой. Весь обременен мешками, сумками, кошельми, едва движется, будто навюченный верблюд. Каждый ступень ему мукою” [25, с. 69].

Г. С. Сковорода підносить значення праці в житті людині. У праці “Пчела и шершень” прославляє працелюбність бджіл, критикує шершнів, котрі живуть за рахунок пограбування меду. Але працю не абсолютизує, не розглядає як панацею від усіх негараздів. Виступає проти примусової, підневільної праці. У творі “Книжечка о чтении священного писания наречена жена Лотова” засуджує “рабское иго и тяжелую работу” [21, с. 47]. Розрізняє процес праці та її результати. Процес праці - це “делание”, а підсумок її - це продукт споживання, який використовує людина для проживання і задоволення своїх потреб. Проте головним є не задоволення продуктами споживання, а отримання насолоди від праці. У байці “Пчела и шершень” бджола, на запитання шершня про те, що вона так багато працює, коли плодами її праці користуються інші, відповідає: “Ты высокий дурак, господин советник... нам несравненно большая забава собирать мед, нежели кушать. К сему мы роджены и не престанем, поколь умрем. А без сего жить и в изобилии меда есть для нас одна лютейшая смерть” [22, с. 126].

Говорячи про спільну працю, Г.С.Сковорода не висловлює критичних зауважень щодо приватної власності. Критикує лише велику феодальну власність та нагромадження багатства. Проти надмірностей у цьому плані часто вживає вислів Сократа: “Живу не для того, щоб їсти і одягатися; їм і одягаюсь, щоб жити” [6, с. 124].

Г. С. Сковорода вважає, що праця повинна бути за покликанням душі, виступати внутрішньою потребою людини і приносити їй насолоду. Людина повинна пізнати свою природу, “сродность”, схильність до певного виду діяльності. Пізнавши її, займаючись нею людина стає корисною собі і суспільству. Вибір виду діяльності не може бути довільним. Він визначається природою, здатністю людини до того чи іншого виду праці. “Без охоты все тяжело и самое легкое” [20, с. 339-340]. Схильність людей до різних видів праці розрізняє їх, але праця, як процес “делания” об’єднує, “сличает”. Думка прогресивна, але не здійснена, утопічна в період життя Г.С.Сковороди. У нього суспільний поділ праці не пов’язується з власністю, з суспільними відносинами, а виводиться із природних здібностей людини, які кладуться в основу соціальної рівності.

Не високі чини, м’яка постіль, солодка їжа становлять щастя людини. Не шукайте щастя, пише Г. С. Сковорода, в “знатном доме, в пригожем, доходном месте, в прибыльном звании. Все то внешность, что находится вне человек. Чего хочешь ищи, но не потеряй мира” [24, с. 421].

Григорій Савич пише: “Премилосердичая и попечительная мать наша натура... одна для всякого дихания добра, а не для некоторых выборных” [20, с. 331]. При такому розумінні кожна людина повинна бути щасливою відповідно до свого покликання і здібностей. Але це не так. Багато людей, незважаючи на важку працю, живе у бідності і злиднях. Це не примхи природи, а результат дії суспільних порядків. Мислитель пише: “Неужели ты думаешь, что примилосердная и попечительная мать наша натура затворила им двери к счастью, сделався для них мачехою” [20, с. 331]. “Люди в жизни своей трудятся, мечутся, а для людского чего, то многие и сродности сами не знают. Если что разсудить, то всем человеческим затеям, сколько их там тысяч разных ни бывает, видит один конец - радость сердца” [11, с. 55; 20, с. 359]. Отже, Г. С. Сковорода вважав, що однією з важливих передумов досягнення щастя кожною людиною є концепція “спорідненої” праці. Учені наголошують, що Г. С. Сковорода вперше в історії української науки ввів поняття “споріднена” праця [26, с. 185].

Новий устрій, нове суспільство, за словами Г. С. Сковороди, повинно будуватися на спільній праці, яка є основою благополуччя і щастя кожної людини. У праці “Разговор, называемый Алфавит или букварь мира” проголошується, що праця є не лише природна потреба, але і база всього суспільства. У ньому не буде зла, тяжкої виснажливої праці, гноблення, бідних і багатих, не має “зависти, ненависти, гнева, скорби...” [6, с. 51]. Г. С. Сковорода вірить у побудову нової форми суспільного життя, у творчі можливості народу: “Боже мой, чего не умеем. Чего мы не можем” [20, с. 336].

Григорій Савич жадібно шукав таку науку, котра могла б показати способи побудови справедливого суспільства для людей. Називає цілий ряд природничих наук, серед яких - механіка, математика, фізика, медицина тощо [20, с. 356], але жодна з названих наук не давала відповіді на поставлене питання. Тому вважав, за можливе, задовольнитися теорією самопізнання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Економічні погляди Г. С. Сковороди формувалися разом із світоглядом, з розумінням суспільних процесів, пошуком способів вирішення їх викликів, поясненням смислу життя людини і шляхів до отримання щастя. Твердження конкретизувалися, поглиблювалися інтерпретація, котра виступала евристичним засобом отримання нових висновків.

У 60-х роках ХУІІІ ст. Г. С. Сковорода цікавиться переважно питаннями моральних принципів практичної поведінки людини, вважає, що сили добра, котрі протистоять злу, знаходяться у самій людині і дані їй від природи. Їх потрібно пізнати, відкрити і привести у дію. Щоб подолати зло, необхідно вести спосіб життя, гідний людині.

У 80-х роках ХУІІІ ст. Г. С. Сковорода переходить від моралістичних ідей до цілісного етичного вчення, в центрі якого перебуває поняття “спорідненої” праці як основи життя. Центральним осередком всіх людських вчинків є досягнення добра і блага. Все корисне для людини є бажаним для неї. Єдність користі і краси служить джерелом людського щастя. Краса органічно пов’язана із добротою. Гідність людини визначається не зовнішніми якостями, не одягом, чинами, походженням, а справами.

Щастя доступне всім і кожному. Природа не обділила нікого. Варто тільки відмовитися від згубних бажань, пізнати у собі “справжню” людину, щоб знайти своє покликання і щастя у “спорідненій” праці, яка зробить “нужное нетрудным, а трудное - ненужным”.

Суспільство, де жодна людина реалізує свої природні обдарування у спорідненій праці і дістає насолоду від цього можна втілити у життя за допомогою освіти і самопізнання, котре служить універсальним засобом моральної перебудови світу. Матеріальні відносини та стосунки між людьми регулюються додержанням моральних принципів. Основою моральності і справедливості виступає споріднена праця, яка є корисною для всього суспільства. Сам процес її виконання приносить насолоду.

Усна пропаганда вчення серед народу показала його незавершеність, яке виявилось в нерозумінні суспільної природи людини. Споріднена праця обмежувалася соціальним становищем всіх і кожного. Щоб поправити все це, потрібно не самопізнання, а відповідний рівень розвитку суспільних відносин і продуктивних сил суспільства.

Джерела та література

1. Барабаш Ю.Я. “Всем человека о поэзии Григория Сковороды и немного о нем самом”. Москва, 1972. № 11. С. 193-209.
2. Бонч-Бруевич В.Д. Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями Владимира Бонч-Бруевича. Санкт-Петербург, 1912. Т. 1. 321 с.
3. Злупко С.М. Економічна думка України (від давнини до сучасності): навчальн. посібник. Львів: вид-во ЛНУ ім. І.Я. Франка, 2000. 429 с.
4. Іваньо І.В. Проблеми жанрової специфіки філософських творів Г.С. Сковороди. *Філософська думка*, 1972. № 5. С. 18-29.
5. Історія філософії: хрестоматія. К.: Наукова думка, 1993. 239 с.
6. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України: навчальн. посібник. К.: КНЕУ, 2004. 431 с.
7. Лисенков И.Т. Сочинения в стихах и прозе Григория Савича Сковороды. С его портретом и почерком его руки. Санкт – Петербург, 1861. 263 с.
8. Махновець Л.І. Григорій Сковорода: біографія. К.: Наукова думка, 1972. 116 с.
9. Махновець Л.І. Про хронологію листів Григорія Сковороди. Радянське літературознавство, 1972. № 4. С. 62-69.
10. Мишанич О.В. Григорій Сковорода і усна народна творчість. К.: Наук. думка, 1976. 182 с.
11. Попов П.М. Новознайдений тексти Г.С. Сковороди. Радянське Літературознавство, 1950. № 3. С. 54-62.
12. Сочинения Григория Савича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. С портретом его, видом могилы и снимками почерка. Сборник Харьковского историко-филологического общества, 1894. Т. 7. С. 3-306.

13. Сковорода Г.С. Літературні твори. К.: Наукова думка, 1972. 329 с.
14. Сковорода Г.С. Вибрані твори. К.: Дніпро, 1972. Т. 1-2.
15. Сковорода Г.С. Вірші. Пісні, Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. К.: Наукова думка, 1983. 542 с.
16. Сковорода Г.С. Твори. К.: Вид-во АН УРСР, 1961. Т. 1-2.
17. Сковорода Г.С. Пісні та фабули. De libertate: повне зібрання творів. К.: Наукова думка, 1973. Т. 1. С. 90-93.
18. Сковорода Г.С. Басня. Жабы. Там же. С. 115-120.
19. Сковорода Г.С. Басня. Оленица и кабаны. Там же. С. 126-130.
20. Сковорода Г.С. Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни. Там же. С. 323-365.
21. Сковорода Г.С. Книжечка о чтении священого писания, наречена жена Лотова. Там же. С. 42-57.
22. Сковорода Г.С. Басня. Пчела и шершень. Там же. С. 123-130.
23. Сковорода Г.С. Пря бесу со Варсавою. Там же. С. 95-100.
24. Сковорода Г.С. Разговор, называемый Алфавит, или букварь мира. Там же. С. 418- 456.
25. Сковорода Г.С. Брань архистратыга Михаила со сатаною. Там же. Т. 2. С. 65-74.
26. Тарасенко М.Ф., Русин М.Д. Історія філософії: підручник. К.: Вікар, 1994. 346 с.
27. Франко І.Я. План викладів історії літератури руської. Радянське літературознавство. 1958. № 3. С. 120-126.
28. Франко І.Я. Сочинения Григория Савича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Х., 1894: рецензія. Записки наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. Львів, 1895. Кн. 1. С. 79-80.
29. Яременко П.К. Поетична спадщина Григорія Сковороди. Наукові записки: Львівський державний педагогічний інститут. 1946. Т. 1. Вип. 1. С. 69-84.

References

1. Barabash, J.J.(1972) Wsem sheloveka o poezij Grihorij Skoworodi I nemnogo o nem samom. Moskva. 11, 193-203 [in Russian].
2. Bonsh–Brujevush, W.D. (1912) Sobranij sochinenij G.S. Skoworodi. S biografiej G.S. Skoworodi M.I. Kovalinskogo. S zametkami I primeshanijami Wladimira Bonsh-Brujevisha. Sankt – Peterburg, T.1, 312 [in Russian].
3. Zlupko, S.M. (2000) Ekonomishna dumka Ukraini (wid dawnini do sushasnosti): nawshalni posibnik. Lviv: wid –wo LNU im. I.J. Franko, 429 [in Ukrainian].
4. Ivanjo, I.W. (1972) Problema schanrowoji spezifiki filosofskich tworow G.S. Skoworodi. Filosofska dumka. 5, 18-29 [in Ukrainian].
5. Istorija filosofii: chrestomatija (1993) K.: Naukowa dumka, 239 [in Ukrainian].
6. Kornijshuk, L.J.(2004) Istorija ekonomishnoj dumki Ukraini:navshalnij posibnik. K.: KNEU, 431 [in Ukrainian].
7. Lisenkow, I.T. (1861) Sochinenia w stishash i proze Grihoria Sawisha Skoworodi. S eho portretom i posherkom eho ruki. Sankt –Peterburg, 263 [in Russian].
8. Mashnovez, L.I. (1972) Grihorij Skoworoda: biohrafia. K.: Naukowa dumka, 116 [in Ukrainian].
9. Mashnovez, L.I. (1972) Pro shronologij listow Grihoria Skoworodi. Radianske literaturosnowstwo, 4, 62-69 [in Ukrainian].
10. Mischanish, O.V. (1976) Grihorij Skoworoda i usna narodna tworshist. K.: Naukowa dumka, 182 [in Ukrainian].
11. Popow, P.M. (1950) Novoznajdeni teksti G.S.Skoworodi. Radianske literaturosnowstwo, 3, 54-62 [in Ukrainian].
12. Sochinenia Grihorij Sawisha Skoworodi, sobranij i redaktirowanij prof. D.I. Bagaliem. S portretom ego, widom mogili i znimkami posherka. Sbornik Charkowskoego istoriko– filologisheskogo obschestwa. 1894. T. 7, 3-306 [in Russian].
13. Skoworoda, G.S. (1972) Literaturni twori.K.: Naukowa dumka, 329 [in Ukrainian].
14. Skoworoda, G.S. (1972) Wibrani twori. K.: Dnipro.T. 1-2 [in Ukrainian].
15. Skoworoda, G.S. (1983) Wirschi. Bajki . Dialogi. Traktati. Pritshi. Prozowi perekladi. Listi. K.: Naukowa dumka, 542 [in Ukrainian].
16. Skoworoda, G.S. (1961) Twori. K.: Wid-wo AN URSS. T. 1-2 [in Ukrainian].
17. Skoworoda, G.S. (1973) Pismi ta fabuli. De Libertate: povne zibranja tworiw, K.: Naukowa dumka. T. 1. 90-93 [in Ukrainian].
18. Skoworoda, G.S. Basnja. Shabi.Tam sche, 115-120 [in Ukrainian].
19. Skoworoda, G.S. Basnja. Oleniza i kaban. Tam sche, 126–130 [in Ukrainian].

20. Skoworoda, G.S. Razgovor pjati putnikow o istinom schasti w schizni. Tam sche, 323-365 [in Ukrainian].
21. Skoworoda, G.S. Knischeshka o shtenji swjaschenago pisanija, nareschena schena Lotowa. Tam sche, 42-57 [in Ukrainian].
22. Skoworoda, G.S. Basnja. Pshela i schershen. Tam sche, 123-130 [in Ukrainian].
23. Skoworoda, G.S. Pzja besu so warsavoja. Tam sche, 95-100 [in Ukrainian].
24. Skoworoda, G.S. Razgovor, naziwajimij Alfavit, ili bukwar mira. Tam sche, 418-456 [in Ukrainian].
25. Skoworoda, G.S. Bran arshistratiga Michaila so satanoji. Tam sche, 65-74 [in Ukrainian].
26. Tarasenko, V.J., Rusin M.D. (1994) Istoria filosofii Ukraini: pidrushnik. K.: Wikar, 346 [in Ukrainian].
27. Franko, I.J. (1958) Plan wikladow istorii literature ruskoji. Radjanske literaturoznawstwo. 3, 120-126 [in Ukrainian].
28. Franko, I.J. (1895) Soshinenji Grihorij Sawisha Skoworodi, sobranie i redaktirowanij prof. D.I. Bagaliem. Sh., 1894: rezenzij. Zapiski naukowogo towaristwa im. T.G. Schewshenka. Lwiw. Kn. 1, 79-80 [in Ukrainian].
29. Jeremenko, P.K. (1946) Poetishna spadzina Grigohia Skoworodi. Naukowi zapiski. Lwiwskij derschawnij pedagogishnij institut. T. 1. Wip. 1, 69-84 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2020 р.